

ВИРТУАЛИЗИРАНИЯТ ЧОВЕК И НЕГОВАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Ангел Н. Николов

Съвременната епоха се характеризира с прогресивно увеличаване на информационните технологии. Те достигат до всички сфери на човешката дейност и водят до изменение на традиционните форми на социален и културен живот и същевременно пораждаат нови, непознати до този момент в човешката история. Информационните потоци, проникващи във всяка сфера от човешкото битие, правят информацията общодостъпен и жизненонеобходим продукт за потребление.

В края на XX-ти в. социалните трансформации придобиват глобален характер, а информатизацията не само стои като тяхна фундаментална проекция, но и като тяхна предпоставка. Посредством транслацията на културите, системите на образование и социализация и т.н. организиращи символи на социалното пространство, се създават предпоставките за социалното взаимодействие – както между индивидите, така и между поколенията. Тези процеси търпят коренни изменения под въздействието на информатизацията.

В условията на постоянно усъвършенстване на техническите средства за комуникация и тяхното техническо обезпечаване, се формира нов цивилизационен тип, в който на преобразуване се подлагат една голяма част от исторически зададените форми на човешко действие.

Тези изменения възникват и се развиват в една изцяло нова, антропогенна среда – телекомуникационното пространство, на което се опират и всичките проектни модели на възможни виртуални светове. Техническата обезпеченост на този процес позволява на хората не само да конструират виртуална реалност, но да реализират в нея свои жизнени проекти и програми и съответно физически да изживеят измененията, които се случват с виртуалните обекти. Конструирането на нови реалности поражда и нови проблеми, свързани с необходимостта да се изяснят и конкретизират препоръчителните граници, в които трябва да се ситуират виртуалните технологии, а и не само те, да се изясни тяхното влияние върху формирането на идентичността, адаптацията на човешкото мислене към една изкуствена, технически обусловена среда, в която то се ситуира.

От една страна, внедряването и използването на новите информационни технологии спомага за развитието на човешкия потенциал и разширява неговите възможности и културни хоризонти, но от друга поражда редица сериозни проблеми, които не могат да

бъдат пренебрегнати. Образът на мислене и менталитет, наложен от новата (виртуална) среда се деформира, поради нейния неустойчив характер. Информационната, технологично обусловена среда, се характеризира с динамично, скоростно развитие, което надскача в пъти естествения ход на интелектуалното и емоционално изграждане на човека. Разрушават се и се трансформират съществуващите норми и ценности – етически, естетически и пр.

Известният американски социолог и футуролог Даниел Бел, в своята студия „Преоткриването на отчуждението”, насочва вниманието си към Марксовата концептуализация на отчуждението и го подлага на критика. Според Бел, Маркс разглежда отчуждението като икономически феномен, без оглед на други негови аспекти.¹ В по-късни свои работи Бел се връща към проблема за отчуждението и вижда неговото преодоляване в новата форма на обществено устройство и отношения, която той нарича *постиндустриално общество*. Но тази прогноза не успява да се реализира напълно, тъй като постиндустриалното и информационно общество породиха нови аспекти на отчуждението и го пренесоха във виртуалното пространство.

Необходимо е, най-общо, да се очертаят две от основните концептуализации на съвременната информационна епоха – *постиндустриализмът* на Д. Бел и *информационният капитализъм* на М. Кастелс, за да се изясни теоретичната рамка, която служи за изходен пункт на много последващи изследвания върху виртуалната реалност.

Това кореспондира и с нуждите на настоящия текст, който си поставя за цел да открои проблема за личностната идентичност и мястото на субекта във виртуалните социални мрежи, които набират все по-голяма популярност, но, заедно с това, поставят и немалко проблеми пред човека.

Даниел Бел, още през 50-те години на ХХ в., въвежда понятието *постиндустриално общество*, но през 80-те, когато става свидетел на бурното развитие на микроелектронните технологии, започва да говори за *общество на информация и знание*. Като на информацията и знанието той отрежда основополагаща роля за бъдещото развитие на обществото.

Основната характеристика на новата система, според Бел, е промяната на ролята на информацията в социално-икономическото и политическо развитие, като изменението е

---

¹ Bell D.(1959) *The 'Rediscovery' of Alienation*, The Journal of Philosophy, vol. LXI, No 12, 941-942.

количествено и качествено. От една страна се увеличава обемът на циркулиращата информация, а от друга се увеличава значимостта на теоретичното знание. Не просто нараства обемът информация, а се променя значението на различните типове информация и знание за обществото.²

Заетите в производството ще са по-малко, за сметка на технологическите иновации, а производителността на труда ще се увеличи. Тази положителна разлика (печалба), която ще се генерира, ще позволи, според Бел, да се повиши качеството на живот на обществото и то да ползва повече услуги и да генерира нови потребности.

Този подход от заетост в промишленото производство към заетост в сферата на услугите, обусловен от повишаването на жизнения стандарт, Бел счита за основен признак на постиндустриалното общество.

Новото общество, което конструира Бел, ще е общество на знанието, тъй като източник на всичките иновации се явяват научните изследвания и разработки. Връзката между наука и техника се увеличава. Според него, в постиндустриалната ера теоретичните разработки ще предшества дори неща като социалните помощи, семейното планиране и др. Теорията ще служи като предпоставка за действие, абстрактната теория ще поражда принципите за действие. Наличието на теория осигурява възможност за планиране, което на свой ред прави възможно да се управлява и контролира, да се направлява бъдещето.³

По-различна гледна точка представя известният испански философ и социолог Мануел Кастелс. Той изследва основите на информационния век: технологии, икономика, сфера на труда. Въвежда термина *мрежово общество* и детайлно го анализира, изследва проблеми на социалното неравенство, ползва цялостен подход към социалния, икономически и политически живот на обществото.

Информационната епоха, съгласно Кастелс, свидетелства за нов тип общество, възникващо благодарение на развитието на електронните мрежи. За разлика от Бел, Кастелс смята, че „това, което отличава съвременната технологична революция не е централната роля на познанието и информацията, а тяхното използване в различни устройства за генериране на

---

² Еволюционният подход не е широко застъпен в обществените науки през XX в. и Бел може да бъде отнесен към пионерите в тази насока. Силно повлиян от Хегел и Маркс в това отношение, той разглежда историческия процес като движение по посока на усъвършенстването и стремеж за по-добро бъдеще.

³ Вж. Bell D., (1973) *The coming of post-industrial society*, Publishers, N.Y.,; Chapter 3: The Dimensions of Knowledge and Technology: The New Class Structure of Post- industrial society, 165-265

знания и обработка и предаване на информацията, в един кумулативен цикъл на обратна връзка между иновацията и нейните приложения.”⁴

Това ново общество той нарича *информационен капитализъм*. Основните форми на капиталистически отношения (частна собственост, монопол върху средствата за производство и т.н.) се запазват, като главен източник за производителността на труда стават информацията и знанието.

За разлика от Бел, Уолзър, Нозик и други изследователи на нашето съвремие, Кастелс не смята, че развитието на глобалните информационни мрежи обезличава ролята на националните държави. Според него именно националните правителства трябва да дирижират промените и постоянно да искат нови възможности за участието на техните страни в процеса на глобализация. Също така Кастелс, противно на Бел, не възприема транснационалните корпорации като доминиращи в информационната епоха. Той застъпва мнението, че в мрежовото общество се наблюдава постоянен процес на промяна и всичко зависи от скоростта на реакция и адаптивността към глобалните условия. Адекватното и навременно участие в информационните мрежи е от определящ характер за успех.

От изложените дотук идеи се разбира, че информацията и технологиите започват в една или друга степен да опосредстват човешкото битие. Тази трансформация неминуемо се отразява и на междуличностната комуникация.

Още през XIX-ти в. Л. Фойербах свежда многообразната структура на човешките отношения към релацията *Аз* и *Ти* и съответно човешката същност отнася към новата родова принадлежност. Това и провокира Маркс да го критикува, че „той схваща човешката същност само като „род”, като вътрешна, няма всеобщност, която свързва множеството индивиди само с *природни* връзки.”⁵⁵. На това Маркс противопоставя своето схващане за човешката същност като *ансамбъл* от обществените отношения. Но тези отношения в постиндустриалната, информационна епоха, са с доста по-сложна социална структурираност, обем и многопластовост.

Субект-обектните отношения са определящи за разбиране на структурата и съдържанието на социалната комуникация. По отношение на конкретния човек като участник в комуникативния процес, всички други субекти и обекти се явяват външни. Както отбелязва известният руски психолог А. Леонтиев, вътрешните психически процеси възникват като следствие на *интериоризацията*, т.е. когато действията на субекта са насочени към външни

---

⁴ **Кастелс М.**(2004) *Информационната епоха*, ЛИК, София, т. 1, 43.

⁵ **Маркс К.**, *Тезиси за Фойербах*, (1957) Съчинения, т. 3, 5.

обекти и са реализирани в една изцяло екстериорна за мисленето среда и се структурират в един вътрешен план. Всяка нова, външна форма на действие, предполага взаимодействие с други хора и използването на исторически натрупания социокултурен опит. В процеса на интериоризация външните действия са подложени на специфична трансформация – обобщение, вербализиране, индивидуално осмисляне – и се задава възможността за по-нататъшно развитие.⁶ Този модел на комуникационна асоциация е приложим, когато комуникацията лежи на основата субект-субект.

Информационната епоха задава нова релативна рамка – *субект-референт* – при която събеседникът се явява виртуален. Този комуникационен процес се опосредства от сложна система от предмети-посредници (мобилни телефони, радио-сателитни телефони, компютри и т.н.), които са продукт на напредналия научно-техническото и социокултурното развитие на съвременното общество. По този начин индивидът (като субект на съзнание и познание) не встъпва в комуникативната среда като неин творец, а просто като участник в определена обективна система на отношения към другите субекти и овладява социални начини на действие, обективирани в предметите-посредници. Човешкото познание, което принципно се усвоява при нормалната комуникация, тук се шаблонизира и е един нов *изкуствен* продукт. В комуникативния процес на съвременността все повече изчезват чертите на класическата представа за непосредственото човешко общуване. Хората, встъпвайки във взаимодействия помежду си, не се базират на индивидуалните си знания и убеждения, а се осланят на една (предназначена за това) социална събитийност, с екстериорна символика. Вследствие на подобни социални взаимодействия, едва ли е възможно да се формират самостоятелни творчески мислещи личности със собствена жизнена позиция и критикорефлексивно социално отношение.

В условията на информационното общество, комуникацията все по-често е обусловена от използването на голям обем готова информация за сметка на креативно-познавателните процедури на междуличностните отношения.

Тук е резонно да се постави въпросът за това, как се ситуира социалната и личностната идентичност в условията на все по-маргинализиращата се роля на т.нар. *личен контакт* и все по-учестеното използване на виртуални, интерактивни форми за комуникация. Известният немски философ Аксел Хонет дава интересно определение на идентичността:

„В момента, в който комуникативната парадигма престава да се схваща само в смисъла на концепция на условията на признание, то и критическата диагноза не бива повече да се

---

⁶ Леонтьев А.Н.(1975) *Деятелность. Сознание. Личность*, Политиздат, Москва, 95.

напъхва в тясната схема на теорията на рационалността; понеже като критерий за това, което трябва да се смята за „патология” или погрешно развитие на обществения живот, не могат вече да бъдат привлечени само рационалните условия на свободното от господство разбиране, а трябва да се използват интерсубективните предпоставки на развитието на човешката идентичност като цяло. Тези предпоставки се намират в социалните форми на комуникация, в които отделният индивид израства, постига социална идентичност и накрая трябва да се научи да схваща себе си като едновременно равноправен и уникален член на дадено общество; ако тези форми на комуникация са такива, че не могат да осигурят степента на признание, необходима за овладяване на различните задачи, свързани с идентичността, то това трябва да се смята за индикатор за погрешното развитие на дадено общество.”⁷

След което отчетливо дефинира нужните социални и емоционални условия за формирането на идентичността:

„Обръщайки се към младия Хегел, аз разграничих, както вече споменах, три форми на социално признание, които могат да се приемат за комуникативни предпоставки на успешното формиране на идентичността: емоционалното отдаване в такива интимни отношения като любов и приятелство, правното признаване на индивида като морално вменяем член на дадено общество и накрая социалното оценяване на индивидуалните постижения и способности.”⁸

Тези мнения на Хонет дават една добра насока за проблематизирането на идентичността във виртуалното пространство, породено от глобалната информационна епоха.

Идентичността най-общо може да се определи като осъзнато социално самоопределяне, задаващо основните параметри на социалната ориентация и действие. Нужно е да се разграничат една от друга *социалната* и *индивидуално-личната* идентичност. Съвременната социална теория например, разглежда социалната идентичност, нейното формиране и функциониране, като конструктивен процес, доколкото индивидите и групите конструират, създават своята идентичност. Този процес се определя от многообразни контекстуални фактори. Това схващане намира своето потвърждение във виртуалните социални мрежи (от типа на Facebook и Twitter), които са възникнали като социални виртуални проекти от локален тип и впоследствие при регламентирани правила за достъп (като цяло отличаващи се

---

⁷ Хонет А., *Социалната динамика на пренебрежението*, в: *Критика и хуманизъм*, кн. 11, 2/2001, 82.

⁸ Пак там, 83.

с либерален характер) започват да се привличат нови участници. Този тип формати са привлекателни най-вече с това, че не поставят абсолютно никакви изисквания към евентуални нови участници в мрежата. Но новият участник не е само пасивен реципиент на активността на другите, а и сам може да генерира свои уникални активности, които да са или да не са отражение на неговата индивидуална същност. На участника във виртуалните социални мрежи се предоставя възможността да се самоидентифицира чрез виртуалната общност, по начин, който може и да не отговаря на действителността. При реалната комуникация в процеса на себеизразяване индивидът не разполага с такава свобода при презентацията на личната информация.

Социалната идентичност, която е концептуално зададена при структурирането на виртуалните социуми, създава у потребителя *измамно, илюзорно* усещане, че той може да експлицира страни от своя характер и физика, които преценява като привлекателни, респективно да игнорира от виртуалния си образ тези, за които смята, че биха го представили в недобра светлина. Принципно това е възможно, но носи след себе си по-дълбоки и непреодолими негативни последици за виртуалния потребител. Ако той е въввлечен основно в една реална междуличностна комуникативна среда, това би го стимулирало да направи постъпки за преодоляването (или поне да снижи ефекта) на своите недостатъци.

Процесът на съзнателно конструиране на собствената идентичност е съпроводен от постоянен мониторинг на собствените действия. Американският изследовател Антъни Гидънс определя този процес като *рефлексивен проект*. Този рефлексивен проект на Аза управлява необходимостта индивидът да разграничи своята индивидуалност сред болшинството от стратегии и избори, предлагани от редица абстрактни системи. Това води до трансформация на Аза, както и до това, че той се превръща в рефлексивен проект.

Ако в традиционното общество, смята Гидънс, личностната идентичност се изгражда чрез последователно сменящи се една след друга психовъзрастови характеристики, обусловени от редица социални инициации, то съвременният индивид е поставен в нормативната рамка, наложена от технологиите и интерактивните иновации и е принуден при конструирането на собствения си Аз да се обръща към всички предишни негови образи, съставлящи елементите на неговата самоидентичност. Пред индивида фактически стои нравствената задача за самоактуализация – това е „*вярност сама по себе си*”, това е процесът, при който се интерпретира предишният опит и се диференцират истинските себеидентичности от неистинските.⁹

---

⁹ Giddens A. (1991) *Modernity and self-identity*, Stanford University Press.

Репрезентативна в това отношение е позицията, застъпвана от Джонатан Фридман. Настоящата епоха той схваща като епоха на *усилващия се безпорядък*. Този безпорядък има глобална природа и притежава специфичен и предсказуем характер. Тенденциите в съвременния социален свят Фридман обвързва с общата криза на идеята за всеобщ прогрес на западното общество, застъпвана от автори като Бел, Тофлър и др. Този кризис се изразява в разпадането на господстващите социални форми и йерархията на идентичностите. Вследствие на това настъпва обрат от политика на формиране на национално-държавна идентичност към политика на културна идентичност, свързана с процесите на обособяване на нов тип идентичности, т.нар. мултикултурализация. Според Фридман централен момент от този процес се явява *етнификацията на идентичността*, т.е. възникват социални идентичности, които се основават на специфични конфигурации на съзнанието, базирани на история, език, раса. Американският социолог смята, че е било опасно и неразумно да се отрича автентичността на тези етнокултурни идентичности като значими социални феномени.¹⁰

Безпорядъкът, за който пише Фридман, е отчасти подпомогнат и от социалните процеси, обособяващи се във виртуалното пространство.

Ще завърша с една мисъл на уникалния български творец и мислител Илия Бешков, която в синтезиран вид представя образа на междуличностните отношения, релевантен и за нашата съвременност:

„Ние бавно отвикваме да бъдем умни. Всички се съхраняват! Всеки от страх се е отдръпнал дълбоко в себе си, тайно е утвърдил някаква себестойност и някак си всеки се е отчаяно възлюбил – макар и недостойно.

Да! Ние се привързахме повече към собствената си немощ, като родителите към недъгавото дете.

Колкото по-необходима е общността, толкова повече отделността ни поглъща и заглушава като бурен – спасителен, благодатен бурен, а един другиму даваме само старателно изпразнени погледи и думи, които като топки улавяш, за да ги прехвърляш на другия.

Да, ние сме отделни като камъните, по-безответни от тях и като тях тежко и дълбоко обидени...”¹¹

---

¹⁰ **Friedman J.**, *Order and Disorder in global systems: A sketch / Social research*, N.Y. 1993, Vol. 60, No 2.

¹¹ **Бешков И.** (2008) *Слово и образ*, „Захари Стоянов”, София., 85.

ЛИТЕРАТУРА

Бешков И., (2008) *Слово и образ*, „Захари Стоянов”, София.

Кастелс М., (2004) *Информационната епоха*, т. 1. , ЛИК, София

Леонтьев А.Н., (1975) *Деятельность. Сознание. Личность*, Политиздат, Москва.

Маркс К. (1957) *Тезиси за Фойербах*, Маркс/Енгелс, Съчинения, Т. 3.

Хонет А., (2001) *Социалната динамика на пренебрежението*, в: *Критика и хуманизъм*, кн. 11, 2

Bell, D., (1973) *The coming of post-industrial society*, Publishers, N.Y.

Bell D., *The 'Rediscovery' of Alienation*, The Journal of Philosophy, 1959, vol. LXI, No 12.

Friedman J.(1993)*Order and Disorder in global systems: A sketch / Social research*, N.Y., Vol. 60, No 2.

Giddens A., (1991) *Modernity and self-identity*, Stanford University Press.